

aperta odia erumpit, ita ut invicem sese aversentur. Augetur autem mirum in modum prava haec animi dispositio, ubi agitur de adeunda haereditate sive paterna sive materna. Hinc lites iuges inter eos enascuntur et succrescunt, quae nullum ut plurimum felicem sortiuntur exitum. Omnes inter similitates adollescunt et odia mutua, atque ideo in ruinam societatis, quae eos in sinu alit ac fovet in propriam perniciem, cuius viscera opportuno tempore, ac oblata occasione dilacerabunt (54).

Si capita haec singula separatim ad examen vocata evincunt connubium civile natura sua tendere ad dissolutionem ac interitum societatis et familiae, collective sumpta ita rem conficiunt ut scepticus sit oportet, qui id in dubium adhuc revocare velit.

Complexi autem sumus per modum unius in hac disceptatione societatem et familiam, quia quae de una dicuntur, de altera quoque pari ratione dici debent. Nam familia privata refert in se ipsa similitudinem, formam ac veluti typum societatis publicae; societas vero publica, praeter quam quod ex familiis privatis exurgit et coalescit, quaedam, ut ita loquar, magna familia est sub paterno principum regimine; adeoque quod convenit familiae, data proportione, convenit societati, et e converso quod conducit ad societatis bonum, conducit ad bonum familiae, quodque cedit in dedecus ac ruinam unius, in dedecus ac perniciem cedit alterius.

(54) Praeclare D. Sauzet in opusc. *Réflexions sur le mariage civil et sur le mariage chrétien*. Lyon 1835. pag. 20 seq. « Malgré l'amélioration des mœurs, » inquit, on ne trouve encore que trop de situations équivoques, de familles » troublées, d'épouses douloureusement combattues entre les exigences con- » traies de la loi, de l'opinion et de la conscience. Quelle école pour les enfants » que ces tristes traittements de foyer domestique où Dieu lui-même est mis en » questions tous les jours par le conflit perpétuel de la religion et des lois ! » Quels exemples pour l'autorité paternelle, et quel avenir pour la paix des fa- » milles et de la sainteté des mœurs publiques ! Personne ne désire que les » populations désertent leurs croyances et s'habituent à remplacer par des » simples formes civiles les engagements religieux de leurs pères; c'est qu'une » société, qui ne reconnoît d'autre conscience que le frein légal, d'autre Dieu

CAPUT II.

De matrimonii civilis origine et progressu.

ARTICULUS I. — Neque in ecclesiastica, neque in ethnica antiquitate matrimonii civilis origo inveniri potest.

Magnum semper cuivis causae damnum attulit ipsa rei novitas in iis, quae ad religionem spectant. Novitas in religionis negotio certum est indicium falsitatis, praesertim si novitati Ecclesiae reprobatio accesserit. Talia vero esse connubia civilia penes christifideles, res est exploratissima.

Ex quo enim christiana religio disseminari coepit, fidelium coniugia tanquam sacra habita sunt in Ecclesia universa, atque ab ea regenda et moderanda. Siquidem, quum, docente Apostolo, christiani connubii finis fuerit, ut forma esset, sive in sese referret coniunctionem Christi cum Ecclesia, et signum efficax gratiae, conferens nimirum gratiam ad dilectionem supernaturalem fovendam inter coniuges, hoc ipso sacramenti ratio inseparabilis extitit a christiano foedere nuptiali.

Hac de causa ut intima haec sacramentalis coniugii christiani qualitas sub sensus quodammodo caderet, et omnium pateretur obtutui, Ecclesia, ut saepe superius animadvertimus, quosdam ritus adscivit, quibus dignius maiorique cum reverentia ac veneratione coniugia celebrarentur. Inter caetera constituit, ut sponsus et sponsa inituri coniugium coram episcopo, aut sacerdote se sisterent, ad sese communiendos benedictione nuptiali. Haec autem benedictio non ad solos contrahentes coarctabatur, sed ad annulos, vela, coronas porrigebatur, quo augustior solemniorque apparatus fieret, atque ut ex multiplici, quae effundebatur, prece uberius super sponso gratia obveniret.

que le magistrat, d'autre religion que les codes, effraierait bien vite les admirateurs les plus exclusifs de la puissance civile. »

Hic porro vir, cum fuerit publico ministerio functus, optime novit id, de quo disserit.

Hac ratione Ecclesia alliciebat fideles suos, ut lubenti animo uberiorem hanc sanctificationem et gratiam sibi compararent, atque hoc modo ipsa certior fiebat de legitimis, quae contrahebantur, nuptiis. Conditiones insuper apposuit ad legitime nuptias ineundas, quibus non servatis, aut illicitae, aut irritae etiam ac nullius penitus valoris redderentur, ita ut separari ab invicem deberent, qui, illis conditionibus posthabitis, nuptias contraxissent. Talis est origo eorum, quae nos vocamus impedimenta ecclesiastica impediencia aut dirimentia.

Ad primam impediencia impedimentorum classem in antiquitate spectat illa, quam nos dicimus, clandestinitas, quae fideles inter se, quin se sacerdoti sisterent, contrahebant coniugium, et quidem interdum omnino occulte, nullo adscito teste. Eiusmodi connubia et si constanter tanquam irregularia ac non paucis obnoxia nec levibus incommodis Ecclesia improbaverit ac detestata fuerit, rata tamen, universim saltem, ac tanquam vera habuit sacramenta, donec in concilio Tridentino ea irrita omnino decrevit.

Interim ex his novimus Ecclesiam in tota antiquitate nunquam spectasse christianorum coniugia tanquam meros contractus civiles, sive coram se sive occulte inirentur; immo vero novimus ea iugiter habuisse ut rem sacram, prae se ferentem Christi cum Ecclesia coniunctionem, atque indiscriminatim omnibus sua apposuisse impedimenta.

Potestas vero civilis sive imperialis sive regia, ex quo in christianam immutata est, coniugiorum moderationem Ecclesiae dimisit, et si quas aliquando leges tulit circa matrimonium fidelium, ut suo in loco videbimus, eae aut non attingebant vinculum ipsum, aut cum Ecclesiae consensu promulgabantur a principibus christianis, aut si demum Ecclesiae legibus adversarentur, nulla earum ratio habita est, nec alium sunt effectum sortitae praeter mere civilem, ac interea Ecclesia fidelium nuptias perrexit ex iure suo aut ratas, aut irritas coram Deo spectare.

Nusquam ac nunquam reperimus in antiquitate universa,

imperantes aliquando subditis suis christianis praescripsisse consensum suum nuptialem praebere coram magistratibus. Multo vero minus aliquando legimus, imperantes lege lata sanxisse, ut christiani subditi contenti esse possent de coniugio coram magistratibus inito, illudque uti verum matrimonium habuisse, invita ac reluctantante Ecclesia. Nusquam iterum ac nunquam offendimus hac super re imperantes Ecclesiae aliquando litem intentasse, sed, prout religio christiana ferebat, negotium hoc totum eo in statu reliquerunt, in quo erat cum ipsi in Ecclesiam per religionis christianae professionem, sacramque lavaerum ingressi sunt. Nusquam ac nunquam iidem imperantes futili usi sunt distinctione inter matrimonium uti christianum sacramentum et contractum, ita ut sub altero hoc respectu debuerint, aut potuerint illud saltem attingere ac moderari, atque Ecclesia non potuerit nisi sub priori respectu illud moderari atque attingere.

Siquidem nondum antiquorum regendae christianae societatis ratio eo devenerat, ut ideas omnes perverteret, quae ab exordio rei christianae omnium mentes occupaverant, et cunctorum sive imperantium sive subditorum obtinuerant ex eiusdem religionis placitis. Nimis recentes sunt, quod iam sumus inspecturi, eiusmodi doctrinae, seu verius perversiones, quae supponunt innovationem in doctrinis, quas religio semper professa est et profitebitur.

Sane in Patrum, aut ecclesiasticorum auctorum scriptis nihil occurrit, quod vel leviter mentionem faciat praefatae distinctionis, unde erui possit divisio attributionum reipublicae et Ecclesiae circa matrimonium fidelium. Equis enim dubitat, quod si antiquitus illa partitio obtinisset, exoriri necessario debuissent contentiones, collisiones, dissensionesque prope innumerae inter utramque potestatem ecclesiasticam atque civilem, prout aetate hac nostra frequentissimae gravissimaeque exortae sunt, atque exoriuntur? Profecto neque episcopi seorsum, neque in conciliis sive provincialibus sive nationalibus, aut oecumenicis congregati, neque summi pontifices aliquando

hac de causa conquesti sunt, aut etiam mentionem alicuius conflictus fecerunt. Ergo evidens est antiquitas, ut mediam, quam vocant, aetatem praetermittam, de qua nulla est dubitatio, eiusmodi mere civilia connubia ignorata penitus fuisse.

Verum enimvero non modo mere civilia coniugia antiquitas fuerunt omnino ignota, sed vel ab ipsa politica potestate penitus exclusa, prout ferebant et sui ipsius sanctitas et mores aetate illa communes, ac longe lateque dominantes. Idque evincimus luculenter tum indirecte tum directe.

Indirecte quidem, quia non solum apud christianos, sed penes ethnicos ipsos nunquam excogitata fuerat ea, quae in praesentiarum passim obtinet apud pseudopoliticos, separatio religionis a republica seu regimine civili. Notum enim est, receptum olim fuisse ita se invicem religionem ac statum politicum intime coniungi, ut unum quid constituerent. Hinc non solum supremi magistratus, ut plurimum sacerdotio ornati erant, sed vel ipsi summi imperantes coniungebant quandoque in se imperialem ac pontificalem dignitatem ad maiorem sibi penes populos conciliandam auctoritatem ac venerationem. Qui propterea pollebat imperio, hoc ipso erat summus pontifex. Adeo id invaluerat, ut vel ipsi imperatores christiani titulum hunc pontificis maximi retinuerint ad Gratianum usque, qui omnium primus illum abdicavit. Imperatores porro ethnici, quibusdam exceptis solemnioribus actis publicis, per sacrificulos ac flamines ritus religiosos et caetera, quae ad cultum pertinent, exercebant. Quapropter spectabatur imperator uti genius tutelaris reipublicae (4). Exinde repeti debent atroces illae ac pugnaces persecutiones, quibus iidem insectabantur christianos non solum ut

(4) Cf. Rank *Histoire de la Papauté* tom. I. liv. I. Cf. etiam hoc de argumento Gruterum *De veteri iure pontificio*, apud Graevium: *Thesaurus antiquit. roman.* tom. V. Bosium: *De pontifice maximo Romae veteris*, apud Graevium loc. cit. Item *De pontificatu maximo Rom. imper.* Ibid. loc. cit. cap. II. §. 1. 2. pag. 277. Rossini *Antiquit. romanar.* 1745. lib. III. c. XXII. De la Bastie tom. XXII. *Mémoires de l'académie des inscriptions*, cuius examen accuratissimum exhibet Eckel in erudito opere, *Doctrina nummorum veterum*, tom. VIII.

impios et sacrilegos, verum etiam ut hostes ac rebelles imperii, eo quod ethnicae superstitioni nuncium remisissent (2).

Tantum igitur abest, ut ethnici religionem a Statu separaverint, ut alterum altera fulcirent atque firmarent. Vix erat actus alicuius momenti, qui non aliquo religioso ritu consecraretur. Porro imperatores, qui ex ethnicis ad christiana castra transmigrarunt, hisce placitis iam imbuti erant, quippe qui ab infantia in illis enutriti et alti (3). Quare non potuerunt in reli-

(2) Cf. *Acta marty. sincera* D. Ruinart, in quibus haec passim occurrunt.

(3) Quidam ex senatoribus subalpinis affirmavit, viguisse quidem iuxta Romanas leges ceremoniam seu ritum sacrum, quo consecrarentur nuptiae, sed iuris prudentia progrediente, eiusmodi usum in desuetudinem abiisse. En eius verba: « Quando noi consideriamo quelle leggi (romane), noi troviamo che le » solemnità della conferreazione, che era il solo rito religioso riconosciuto in » Roma, erona da lungo tempo cadute in disuso, allorquando la giurisprudenza era venuta in quello splendore, che le diede autorità sopra in modo » civile di quei tempi, e che gliela conservò per lungo andare de' secoli » seguenti; allora la sola volontà delle parti dava essere alle nozze. » Vide *Parlamento Sardo-Senato-Tornata* dei 16. Dicem. 1832. pag. 189. col. 3. Nos contrarium paulo post ostendemus. Praeterea nemo unquam negavit, nuptias suum esse seu essentiam habuisse ex voluntate partium; imo et nunc adhuc contrahentium consensus essentiam matrimonii constituit. Sed quaeritur utrum hic voluntatis consensus fuerit ritu sacro etiam apud Romanos consecratus, an vero spectatus fuerit tanquam merus contractus civilis. Hoc porro est, quod senator dissimulat. Caeterum nimis probaret, si verum esset, quod regius hic sigillorum custos ac senator contendit; probaret nempe neque civilem contractum obtinuisse penes romanos in celebratione coniugii. Adeoque si ipse sibi constare vellet, deberet senatus lege sua sancire connubia prorsus clandestina, et tunc actum esset *de matrimonio civili*.

Quod si demum Romani, ut innuimus, ex leges corruptissimi facti, ritum religiosum in coniugiis suis neglexerunt, non ideo id fuit, quod profecerint in iurisprudencia, sed quod desciverint ab instituto, et properarent in perniciem et ruinam, postquam quod libitum id erat et licitum, quod novum placitum omnes ordines infecerat. De quo tempore Iuvenalis Satyr. V. scribebat:

. Sic fiunt octo mariti
Quinque per autumnos.

et Martialis VI. 7.

Quae nubit toties, non nubit, adultera lege est:
Offendor moecha simpliciore minus.

gionem christianam eam separationem inducere, quam exclusam noverant ab ipsis ethnicis, sed potius arctissimam coniunctionem fovebant, urgebantque quam maxime. Tanto autem magis id congruum videbitur, quod eam professi fuerint religionem, quae praedicabatur uti anima seu vita societatis, receptumque erat effatum, esse religionem christianam, relate ad Statum, quod est anima relate ad corpus, quod illa informat et vivificat (4).

Quod si arcto adeo nexu vinciebantur Status ac religio, perinde ac ea quae ad alterutrum spectabant, consequens profecto est, non modo noluisse reges et eos, qui quocumque nomine imperio pollebant, promovere connubia simpliciter civilia, sed potius nihil intentatum reliquisse, quominus connubia a religione consecrarentur saltem quantum ex se erat, quin ex debito obligatam eiusmodi rem facere viderentur. Quum proinde Romani ab instituto maiorum desciverunt, moresque eorum in peius ruerunt, neglexerunt ritum *confarreationis*, quo ipsorum coniugia penitus indissolubilia reddebantur utpote res sacrae (5), coeperunt celebrare matrimonia aut solo *usu*, aut *coemptione* (6). Verum animadvertendum est, non solum non obtinuisse ritum sacrum hisce in coniunctionibus, sed neque aliquem actum civilem.

Hoc tamen ingens intercedit discrimen inter actum religiosum ac civilem in nuptiis ineundis penes veteres, quod omissio ritus religiosi provenerit ex neglectu contrahentium; contra vero omissio *formalitatibus*, quam dicunt, legalis ex defectu ipsius legislationis, quae nunquam illam ad celebrandum legitime coniugium sancivit. Coniugium civile, quod iniri deberet

(4) Isidorus Pelusiota, *Epistolar.* lib. III. ep. 216. ed. Paris. 1648. et lib. III. ep. 240. Item S. Gregorius Nazianz. Orat. XVII. S. Io. Chrysost. Hom. XV. in II. ad Cor. S. Ivo Carnot. ep. 51. ad Henricum, Angliae regem. Omitto posteriores auctores, qui idem statuerunt.

(5) Cuius assertionis mox indubia documenta dabimus.

(6) Cf. Doellinger in op. German. cui titulus: *Hippolytus et Calixtus*. Regensburgi 1855. §. VI. *Sexta accusatio* (nempe anonymi auctoris op. *Philosophumena* adversus Calixtum papam), pag. 158 seqq.

per consensum emissum coram magistratibus civilibus, antiquitus penitus ignorabatur. Satis enim erat apud Romanos, ut contrahentes inter se convenirent, aut aliquo *verbo*, aut etiam solum *facto* ipso. Nec disputabatur tunc temporis de facultate ex parte auctoritatis politicae ad legitime nuptias contrahendas; nulla requirebatur solemnitas testium, aut reipublicae administratorum. Auctoritas civilis non interveniebat nisi post celebrationem matrimonii, quum inter coniuges ageretur de aliqua causa dirimenda (7); et quidem post iudicium a collegio sacerdotali institutum. Et haec quidem *indirecte*.

Nunc ad hoc ipsum *directe* evincendum accedamus oportet. Quod ut assequamur satis est documentis positivis ostendere, apud eosdem ethnicos nuptialia foedera iugiter spectata fuisse uti rem sacram, ac sacris ritibus initiandam. Cuius rei vades damus veteres iurisconsultos, qui hoc de argumento disseruerunt. Iacobus Cuiaccius haec ad rem nostram scribit: « Nuptiae » quoque pactiones sunt, et nudo consensu constituuntur, quae » de causa hypothecis comparantur lib. 4. *De fide instr.*, et fiunt » etiam inter absentes, sicut sponsalia. A Modestino eleganter » definiuntur hoc modo: *Coniunctio maris et foeminae et consortium omnium vitae, divini et humani iuris communicatio*. Coniunctio » to ut l. I. *De iust. et iur. Coniunctio maris et foeminae, quam » nos matrimonium appellamus*. Duplex enim habent nomen, » matrimonii, et nuptiarum, l. 10. *hoc tit. et Instit. de patr. pot.* » ex quo loco etiam Consortium omnis vitae interpretari licet, » individuum vitae consuetudinem, quod vitae societatem, *leg. » Si rerum. De re iud. l. 1. Rer. amot.* quod Halicarnassaeus » ἐπὶ πολλῇ συνελθεῖν τύχη, ubi uxorem etiam facit *κοινωνὸν » ἀπάντων χρημάτων τε καὶ ἰερῶν*, idest *sacrorum sociam*, quam » divini et humani iuris *communicationem* Modestinus vocat, » et Imp. Gordianus similiter sociam rei humanae atque divinae » domum suscipi (8). Est autem titulus hic *De ritu nuptiarum*,

(7) Cf. Ibid.

(8) Et hic attendat cit. eruditus Senator, non solum ab initio sed etiam *sub imperio*, Romae coniugium habitum fuisse tanquam rem sacram, cum iurisprudencia suum perfectionis apicem attigisset penes Romanos.

» quod pontificale verbum est; nam et quas fas esset duci, pontificum notionem fuisse intelligimus ex Tacito I. et Dione XLVIII., qua item solemnitate, velut deductione in domum mariti, et aquae, ignisque praelatione et acceptione (9). Hactenus quidem eruditus auctor. Ex quo discimus vel ab ipsis legibus Romanis matrimonium spectatum fuisse uti rem sacram, ac religiosam (10).

Nec mirum, siquidem ab immemorabili penes omnes populos Persas, Aegyptios, Graecos et Romanos nuptiae sub religionis auspicio celebratae sunt. Quamquam res notissima sit, ac documentis certissimis comprobata, non abnuimus speciminis saltem gratia nonnulla afferre ad huius rei confirmationem. Nam nullae nuptiae nobiliores certe ac legitimae fiebant, nisi adhibitis aruspibus, teste Iuvenali (11). Dii invocabantur, qui nuptiis censebantur praeesse (12). Arnobius meminit maritorum, qui et Fortunae virginalis ad opem confugiebant, dum sic ethnicos compellat: « Cum in matrimonium convenitis, » toga sternitis lectulos, et maritorum genios advocatis? Nubentium crinem caelibari hasta mulcetis? Puellarum togulas Fortunam defertis ad virginalem (13)? » Fiebat praeterea matri-

(9) Iac. Cuiaccii *Paratitla in libros quinquaginta digest.* lib. XXII. tit. II. *De ritu Nuptiar.* Opp. edit. Paris 1617. tom. I. col. 322.

(10) Quandoquidem vero Cuiaccius in cit. loc. solum indicavit textus Taciti ac Dionis, abs re non erit hic ipsorum verba describere. Sic igitur Tacitus *Annal.* lib. I. 40. Augusti simulatam agendi rationem aperit, dicens: « Abducta Neronis uxor: et consulti per ludibrium pontifices, an concepto, » ne dum edito partu, *rite nuberet.* » Non ad senatum Augustus se vertit in causa coniugii, sed ad pontifices. Eadem iisdemque pene verbis rem refert Dio Cassius *Hist.* lib. XLVIII. n. 44. « Ambigenti Caesari ac sciscitanti a pontificibus, fas ne sibi esset, eam praegnantem ducere, responsum est etc. »

(11) Iuv. *Satyra* X. v. 350-358. collat. Tacito *Annal.* XI. 27. agitur enim ibi de solemnibus nuptiarum Messalinae et Sillii. Plura alia vide apud Brissonium, *De iure nuptiarum* in *Thesouro Graevii* tom. VIII.

(12) Virgil. *Aeneid* X. 59 seqq.

(13) Lib. II. *Adver. gent.* Basileae 1546. pag. 407.

Cf. Praeterea Meursium *De morib. et rit. gent.* lib. I. c. 7. ubi inter alia scribit: « Caeterum etiam quinque faces erant propter deos, qui invocabantur

monium *confarreatione* certis verbis adhibitis, testibus praesentibus, solemnique sacrificio, in quo farre utebantur, coram pontifice peracto, mulier in manum viri conveniebat (14). Omitto ritus quamplurimos de coronis, flammeo, zona, taeda pinea etc. quos fuisse persequuntur qui de antiquorum moribus ac ritibus data opera scripserunt (15). Unum adhuc adnoto coronidis gratia, adeo scilicet receptum fuisse apud veteres, quod religio deberet nuptiis coniungi, quo sacrae essent, ut vix celebrarentur coniugia quin locum sacrum adirent ad exploranda auguria. Quare loquens Tullius de Caecilia Metella, quae constituerat neptem suam tradere marito, scribit: « Exivit in » quoddam *sacellum* ominis capiendi causa, quod *fieri more » veterum solebat* (16). » In sarcophagis ipsis repraesentabatur genius nuptiarum, Hymenaeus, qui sponso coniunxerat, gestans facem nuptialem, symbolum coniugii (17). Demum in

» in nuptiis, Iovem adultum, Iunonem adultam, Venerem suadam, Dianam, » invocabantur etiam Hymenaeus et ominis gratia Thassus, qui fuit praeclearissimus, dum Romuli tempore, pulchramque virginem recepit, Mercurius » quoque ex disciplina Aegyptiorum propter caduceum, ex quo dracones duo » erant mas et foemina. »

(14) Numina quibus litabatur, et ritum sacrificii describit Virgilius de nuptiis agens *Aeneid.* lib. IV. v. 33.

« Principio delubra adeunt, pacemque per aras
» Exquirunt: mactant lectas de more bidentes
» Frugiferae Cereri, Phoeboque, patrique Lyaeo;
» Iunoni ante omnes, cui vincla iugalia curae. »

(15) Consuli possunt inter caeteros Io. Meursius, Io. Saubertius *De sacrificiis veterum*, ex ed. Crenii Lugd. Batavor. 1699. cap. III. Nieuport *Rituum, qui olim apud Rom. obtinuerunt* sect. VI. c. IV. *De nupt. Rom.* Cantelius *De Romana republ. Appendix ad rem civilem* cap. II seqq. Venet. 1787. Cansalo Adorno Spagnolo *Ricerca sulle diverse maniere di contrarre il matrimonio tra gli antichi Romani.* Rom. 1807.

(16) *De divinat.* l. 1. c. 6. Vid. Museo *Worslejano.* Milano 1834. tom. X. pag. 36.

(17) Cf. Ennui Quirini Visconti Op. classe prima vol. VI. *Il museo Pio-Clementino.* Milano 1822. tavola XII. pag. 68 seqq. Ibid. not. 2. legitur, quod similis imago Hymenaei reperiat in magno sarcophago, in quo describuntur ritus nuptiales, reposito in S. Laurentio extra muros.

nummis imperialibus passim occurrit effigies Iunonis pronubae ad celebranda coniugia imperatorum (18).

Itaque nihil certius, exploratiusque nihil, quam veteres nuptias iugiter veluti rem sacram ac religiosam habuisse. Immo vero non modo exploratum est nunquam consuevisse veteres coniugia a religione aliquando divellere, quin potius omni superstitionum genere curaverint ea ritibus religiosis consociare, nec nisi improbos quosque illos negligere solitos fuisse. Ex quo pronum est colligere, uti paullo ante adnotavimus, principes ac magistratus ne cogitasse quidem de connubiis mere civilibus coniungendis cum religione christiana, in qua optime noverant, fideles matrimonia contrahere praesulum ductu et auspicio, et in qua coniugia ex avita traditione teneri sciebant non solum uti res sacras, verum etiam ut sacramenta, utpote gratia sanctificante a Christo servatore aucta; in qua demum noverant, nefas fuisse christifidelium nuptias censi inferioris ordinis quam nuptiae infidelium; quod certe contigisset, si christianorum connubia contractibus mere civilibus accensuissent. Caeterum constat ex dictis non obtinuisse penes Romanos, nec apud alias gentes, ut contractus nuptialis ante magistratus,

(18) Vid. Philip. Aurel. Viconti *Il museo Chiaramonti descritto ed illustrato* Milano 1820. p. 51.

Quod attinet ad populos reliquos orientales et occidentales. Cf. Io. Bapt. Casalium *De ritu nuptiarum ac de ritu connubiali veterum*, quod opus reperitur in *Thesauro* Granovii tom. VII. Barnabam Brissonium *De ritibus nuptiarum*, recusum in tomo VIII. Graevii. Gaspar. Calover, qui *De ritibus nuptiarum omnis generis et nationis* egit lib. I. *Ritualis ecclesiastici*, Frid. Iul. Rottmannum in *Rituale nuptiarum germanice* edito Bremae 1715. Gaya in lib. gallico *Cérémonies nuptiales de toutes les nations*. Hagae Comitae 1581. Ex his aliisque non paucis quorum longum catalogum texuit I. A. Fabricius in sua *Bibliographia antiquaria*. Hamburgi 1760. cap. XX. comperies ubique gentium receptum, ut nuptiae ritu sacro constanter consecrarentur. Et haec quidem cum solemnitate coniugia celebrabantur; nam de matrimoniis clandestinis, de quibus nuper aliquid diximus, tum apud Romanos, tum apud alias gentes, non est quod disseramus. Id fixum maneat, apud veteres matrimonia fuisse vel plane clandestina, vel religioso ritu consecrata, nunquam vero mere civilia, idest coram profano magistratu inita.

aut publicos ministros, quocumque nomine vocentur, celebrarentur. Adeoque ne locum quidem tunc temporis habere potuissent distinctio inter contractus coniugales civiles, atque religiosos.

Nondum aetas illa maiorum assueverat cum atheismo illo practico legali, qui his temporibus apud pseudo-politicos obtinuit ac inolevit. Nondum philosophia, quam improprie vocant, socialismus et communismus invaluerant, qui abiecte adeo de coniugio loquuntur et disputant, ut nihil communius cum ingenti societatis ipsius iactura ac detrimento audire possimus. Fieri igitur nequit, ut in antiquitate vel ipsa coniugiorum mere civilium vestigia reperiantur, in media praesertim christiana societate.

Quod si quaedam obscuriores haereticorum sectae abiecte de nuptiis sentire visae sunt, ut pleraeque gnosticorum familiae, encratitae, manichaei, alique sectarii (19), ex aliis omnino, iisque contrariis placitis in eam devenere opinionem. Scilicet excessu peccarunt ob praconceptam plerumque virginitatis ideam tunc maxime praevalentem, quamque illi haeretici stultorum more, qui dum vitant vitia, vitia in contraria currunt, ita suspexerunt, ut nuptias, seu potius nuptiarum usum tanquam malum damnarent. Nihil igitur commune habet istorum haereticorum sentiendi ratio cum eo, de quo agimus argumento, nec ideam ingerere potuerunt de connubio mere civili, quin potius istud maxime ex suis principiis aversati fuissent.

Concludamus igitur necesse est ex hactenus expensis in antiquitate sive ecclesiastica sive profana coniugia mere civilia ignota plane fuisse.

ARTICULUS II. — Prima origo Matrimonii civilis inter christianos a protestantismo repetenda est.

Pessimus effectus nisi a pessima causa provenire potest; nam in sua causa effectus contineri debet. Pravum autem esse

(19) Hos data opera refellerunt S. Irenaeus, Clemens Alex., S. Epiphanius, Theodoretus, S. Augustinus alique haereticorum impugnatores.